

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. სპეციალური გამოშვება:
დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქა.
თბილისი. 2012

გახტანგ ლიხელი

შუა საუკუნეების არქეოლოგიური მასალა აწყურიდან

„დაბა აწყური დღეს მხოლოდ ნაშთია ოდესღაც მნიშვნელოვანი ქალაქისა. აქ მდებარეობდა მთელ საქართველოში ერთ-ერთი ყველაზე დიდი და ლამაზი ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია, რომელიც თურქებმა დაანგრიეს. აწყურის სახელგანთქმული ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც ცნობილი იყო თავისი სასწაულებით, 1486 წელს ირანის შაჰმა იაყუბ-ყაენმა მოიტაცა. ათაბაგმა მანუჩარმა მოახერხა უზარმაზარი თანხის საფასურად მისი გამოსყიდვა და საკურთხეველში დაბრუნება. სამოცი წლის შემდეგ იმერეთის მეფემ ბაგრატმა ღვთისმშობლის ხატი იქიდან მოიტაცა და ციხისჯვრის ციხე-სიმაგრეში დაატყვევა, საიდანაც, ქრონიკების მიხედვით, 1553 წელს გადატანილ იქნა იმერეთში. 1562 წელს ათაბაგმა ყვარყვარემ მხოლოდ მას შემდეგ მოახერხა ხატის დაბრუნება, რაც სამშვიდობო ზავი დადო იმერეთის მეფე გიორგისთან. აწყურის ეკლესიის განადგურების შემდეგ, მე აღარ ვიცი რა ბედი ეწია ხატს“.

*ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე,
1831-1834 წწ.*

აწყურის ნაქალაქარის მრავალწლიანი კვლევის შედეგად დადგენილი სტრატეგრაფიული მონაცემების მიხედვით აშკარაა, რომ ნამოსახლარის ძვ. წ. I ათასწლეულის ფენები და სამარხები ერთმანეთს ენაცვლება.¹ ამდენად, აშკარაა, რომ უშუალოდ ნაქალაქარის ტერიტორიაზე ყველაზე ადრეული ფენები (არ იგულისხმება შუაბრინჯაოს ხანის სამარხები, რომლებიც რამდენადმე სცდება, თუმცა არა ყოველთვის, ანტიკური ხანის ქალაქის ფარგლებს) ძვ. წ. VII საუკუნეს უნდა განეკუთვნებოდეს და იგი სამარხეული კომპლექსებით ჩანს წარმოდგენილი. არაა გამორიცხული, რომ მომდევნო ხანაც, ანუ ძვ. წ. VI-V საუკუნეები, სამარხეული კომპლექსებით იყოს წარმოდგენილი.

¹ ვ. ლიხელი. სამარხეული ინვენტარი აწყურიდან. ინტერდისციპლინარული არქეოლოგია I. თბ. 2011, გვ. 25-57.

ქრონოლოგიურად მომდევნო ჩანს № 5 სახლი (ტაბ. 1), რომელიც ძვ. წ. V-IV საუკუნეებითაა დათარიღებული.²

სრულიად აშკარაა, რომ ძვ. წ. IV საუკუნის შუახანებამდე ნაქალაქარის ტერიტორია ისევ შენობებს უკავია. ძვ. წ. IV საუკუნის მიწურულიდან ნაქალაქარის ტერიტორიაზე კვლავ სამარხები იჩენს თავს, რომლებიც განაგრძობს არსებობას ძვ. წ. III-II საუკუნეებშიც. მაგრამ ძვ. წ. II საუკუნეში კვლავ შენობათა საძირკვლები ჩანს.

ძალზე რთულია ძვ. წ. I – ახ. წ. I საუკუნეების ნაშთებში გარკვევა, რადგან სულ ორი კომპლექსითაა წარმოდგენილი; ერთია სამარხი № 95-5 (ტაბ. 2 – 1), რომელიც „ქარონის ობოლად“ გამოყენებული პოლემონ II (ახ. წ. 49-63 წწ.) მონეტით ახ. წ. I საუკუნით თარიღდება; ხოლო მეორე – უსახო კედლის ნაშთები, რომლებიც, შესაძლოა, ამავე ხანას განეკუთვნება, ამაზე ზუსტი თარიღის დადგენა არ ხერხდება.

ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან აჭყურის მოსახლეობა, რომელიც ძვ. წ. VII საუკუნიდან, ძირითადად, კონცენტრირებული იყო მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, საცხოვრებლად გადადის მდინარის მარჯვენა ნაპირზე, ანუ იკავებს ტერიტორიას ციხის გარშემო. ეს ხდება ძვ. წ. I საუკუნის შუა ხანებში. ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ ამ ხანიდან აშკარად იმატა ქალაქზე თავდასხმის საშიშროებამ (რომელთა გამოჩენა?), რამაც აიძულა მოსახლეობა საცხოვრებლად თავი მოეყარა გაცილებით საიმედო ადგილზე – ციხის გარშემო, ხოლო სამაროვნისათვის გამოეყენებინა ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ფერდობები, სადაც მოგვიანებით (შუა საუკუნეებში) მშენიერი აკლდამაც გაუმართავთ.

შუა საუკუნეების ნაშთები კარგადაა წარმოდგენილი უშუალოდ აჭყურის კათედრალური ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიაზე.

შუა საუკუნეების სტრატეგრაფიის დადგენის მიზნით 1989 წელს გაიტრა თხრილი აჭყურის ტაძრის ჩრდილოეთით.

პირველ რიგში ფართობი გაიწმინდა ტაძრიდან გადმოყრილი ქვა-ღორღისაგან, რომელიც ზემოდან ედო ჰუმუსურ ფენას. ჰუმუსური ფენა ძალზე სუსტია – 1-2 სმ-ს შეადგენს მხოლოდ. იგი თხრილის მთელ ფართობზე ადევს მოყვითალო ფერის ფენას, რომელშიც ქვის ანატაკეები და რიყის კენჭებია შერეული (სიმძლავრე 25სმ.). მას მოსდევს ყვითელი წვრილი რიყის კენჭებიანი ფენა, რომლის სიმძლავრე 24 სმ-ია; იგი ადევს რუხი ფერის რიყის ქვებიან ფენას (სიმძლავრე 38 სმ.), რომლის ქვეშ თავი იჩინა თიხანარევი შემადგენლობის მუქი რუხი ფერის ფენამ (სიმძლავრე 58 სმ.). ესაა თხრილის აღმოსავლეთი ჭრილი. განსხვავებულია სამხრეთი ჭრილი; ჰუმუსი და მოყვითალო-რუხი ფენა აქაც იგივეა. შემდეგ ჩნდება კირხსნარის ფენა (სიმძლავრე 7 სმ.). მას მოსდევს ყვითელი თიხის, რიყის ქვიანი ფენა (სიმძლავრე 50 სმ.), რომელიც უშუალოდ კედლის წყობას

² W. Licheli. Achaimenidische Fundorte in Smacche (sudgeorgien). Archaeologische Mitteilungen aus Iran und Turan. Band 32. Berlin. 2000, გვ. 149-157.

ადევს.

ყველა ფენა შეიცავს ერთგვაროვან მასალას, რომელიც, როგორც ჩანს, მცირე ინტერვალებით ერთი ადგილიდანაა მოტანილი და ჩაყრილი ამ ადგილებში. ამას ადასტურებს ის, რომ ერთიდაიგივე ჭურჭლის ფრაგმენტები გვხვდება ყველა ფენაში. თხრილის აღმოსავლეთ ნაწილში კი შავკეციანი ხუვის ორი ფრაგმენტი აღმოჩნდა – ერთი მოყვითალო, ხოლო მეორე – თიხანარევი ფენაში. თხრილის მთელ ფართობზე გვხვდება ადამიანის ჩონჩხის წვრილი ფრაგმენტები, ნახშირის ნამცეცები, კედლის შეღესილობის (კირხსნარი) და ფრესკების ფრაგმენტები, მაგრამ იმდენად წვრილი (ფართობი 1-1,5 სმ.), რომ მათი რესტავრაციისათვის გამოყენება შეუძლებელია.

მიწის ზედაპირიდან 70 სმ-ის სიღრმეზე უშუალოდ სამხრეთ ჭრილთან გამოჩნდა წყობის ნაშთი. მისი გაწმენდის შემდეგ გამოიკვეთა კედლის მიმართულება (EW-ს აცდენილია ჩრდილოეთით 20 გრადუსით). კედელი აგებულია უხეშად დამუშავებული კვადრებისაგან (საშუალო ზომები: 26X13; 19X24; 29X22 სმ. და ა.შ. იხ. ნახ.). აღნიშნული მიმართულებით მისი სიგრძე შეადგენს 204 სმ-ს. კედლის მთლიანად გამოსაჩენად გაიწმინდა თხრილის აღმოსავლეთი ნაწილი. გამოიკვეთა აბსიდა, რომლის რადიუსია 115 სმ. წყობის ზედა ნაწილი ძლიერაა დაზიანებული. მიწის ზედაპირიდან 146 სმ-ის სიღრმეზე აბსიდის წყობა კარგადაა შემორჩენილი და, ცხადია, აგრძელებს კედლის ხასიათის წყობას.

თხრილის ჩრდილო-დასავლეთ ჭრილში მთელ სიგრძეზე გამოჩნდა კარგად გათლილი ქვის საპირე წყობა. იგი ანალოგიურია აწყურის ღვთისმშობლის ტაძრის საპირე წყობისა. ჯერჯერობით იგი მთელი ჭრილის ფართობს მოიცავს და აშკარად დიდი, მონუმენტური ნაგებობის აღმოსავლეთ კედელს წარმოადგენს (შემდგომი ხანის კვლევების შედეგად დადგინდა, რომ ეს არის მონუმენტური კარიბჭის კედელი, რომელიც ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს აწყურის არსებული კათედრალის აგების თარიღს). ამ კედელთან, მისი ზედაპირიდან 65 სმ-ის სიღრმეზე, ქვის ღოდებთან ერთად ჩაყრილია ადამიანის ჩონჩხის ნაწილები. ინდივიდების დადგენა შეუძლებელია ჩონჩხის უკლებლივ ყველა ნაწილის ფრაგმენტულობის გამო. ძეგლები აშკარად კედლის არსებობის (მისი აგების) შემდეგაა ჩაყრილი, რასაც თვით საპირე წყობაზე მიყრილი სახსრებისა და ნეკნების ფრაგმენტები მოწმობს. ამ კედლის გაწმენდით შემოიფარგლა მცირე საყდარი.

აბსიდის აღმოსავლეთით, მის გარე კედელსა და ჭრილს შორის, ზედაპირიდან 160 სმ-ის სიღრმეზე გამოჩნდა დანახშირებული ფენა, რომლის სისქე დაახლ. 10 სმ-ს შეადგენს. ამ შრის ქვემოთ ფენა სტრუქტურულადაც სხვაგვარია – სილანარევი, ნესტიანი და მუქი შეფერილობისაა. ამავე დონიდან უკვე საკმაოდ უხვად ჩნდება კერამიკა. ძირითადად, ესაა შავ და ყავისფერკეციანი სამზარეულო ჭურჭლის ფრაგმენტები. საყურადღებოა, რომ ამ დონეზე (160 სმ.) მოპოვებული ბრტყელყურიანი დერგის მეორე ყურის ფრაგმენტი აღმოჩნდა 180 სმ-ის სიღრმეზე.

აქვე აღმოჩნდა ყავისფერკეციანი და მწვანეჭიქურიანი, პატარა ქოთნების ფრაგმენტები. უხვად გვხვდება აგრეთვე მსხვილფეხა საქონლის, ღორის ძელები და ნახშირის ნამტვრევები. აქვე ზედაპირიდან 220 სმ-ის სიღრმეზე, თავი იჩინა კედლიდან გადმონგრეულმა თლილმა ქვებმა. ამავე დონეზე ფენაში კვლავ შეინიშნება ნახშირის ნამცეცები და საქონლის დამსხვრეული ძელები. 230-250 სმ-ის სიღრმეზე თავი იჩინა ღოდების ყრილმა, რომლის აღების შემდეგ კვლავ ჩანს მუქი შეფერილობის ნესტიანი ფენა, რომელშიც სხვადასხვა კერამიკული ფორმების მცირე ფრაგმენტები გვხვდება.

3 მეტრის სიღრმეზე თხრილის ამ ნაწილში (აბსიდის აღმოსავლეთი, კედლის გარეთ) გაიწმინდა ქვევრების სარქველები (5 ცალი). სარქველების დონეზეა ჩადგმული ის საფეხური, რომელიც ზღურბლის ქვემოთ, მარანშია გამართული.

თხრილის სამხრეთ ჭრილი სტრატეგრაფიულად დაახლოებით აღმოსავლეთ ჭრილს იმეორებდა, მაგრამ ჭრილის 20 სმ-ით გაფართოების შემდეგ გაირკვა, რომ იგი ფარავდა უხეშად გათლილ კვადრებისაგან აგებულ მარნის სამხრეთ კედელს, რომელიც უშუალოდ ეკლესიაზეა მიშენებული. კედლის შემორჩენილი სიმაღლე 2 მ-ია, კარიოს დიობი უშუალოდ ეკლესიის კედელს ემიჯნება.

მარნის ამ ნაწილის ფართობი არის 210X170 სმ. ქვევრები ჩადგმულია თიხნარ სტერილურ ფენაში, რომლის სიმაღლეც 125 სმ-ია. ამ ფენას მოსდევს ასევე თიხნარი ფენა, რომლის სისქე 125 სმ-ია. ამ ფენას მოსდევს კვლავ თიხნარი ფენა, რომელშიც შერეულია ნახშირის ნამცეცები და ბათქაშის ფრაგმენტები. ამავე ფენაში აღმოჩნდა ქვევრის (ყავისფერკეციანი) ორი ფრაგმენტი, რომელზეც ზედაპირის დამუშავების ისეთივე ზოლები შეინიშნება, როგორებიც ელინისტური ხანის კოლხური ქვევრებისთვისაა დამახასიათებელი. ბათქაშის შრის სისქე, რომელიც სამხრეთ ჭრილში ჩანს, 13 სმ-ია.

ეკლესიის ინტერიერში, სამხრეთ კედელთან, საძირკვლის დონეზე გამოვლინდა ორმოსამარხი. მიცვალებული დაკრძალული იყო გაშოტილი, თავით დასავლეთისაკენ, გულხელდაკრევილი. მკერდის არეში შეინიშნება ხის ნივთის ძალზე სუსტი კვალი. მიცვალებულს ფეხებზე (ტერფებსა და წვივებზე) ეფარა სამი ბრტყელი ქვა. ერთი ამ ქვათაგანი გვერდზე იყო გაწეული, როგორც ჩანს, ეკლესიის შუა ნაწილში ქვევრის ჩადგმის დროს. თვით ქვევრი ჩადგმულია საკურთხეველის წინ ისე, რომ მისი სარქველის ქვა იატაკის დონეზე ოდნავ (10 სმ-ით) დაბლაა. ქვევრი პროპორციების მიხედვით IX-XI სს. განეკუთვნება. შესაბამისად, მიცვალებული, რომლის სამარხიც ქვევრის ჩადგმის დროს დაზიანდა, უნდა დაეკრძალათ IX საუკუნეზე ადრე. ამდენად, სამარხი, საფიქრებელია, ეკლესიის თავდაპირველ ფუნქციონირების დროს, ადრეულ შუა საუკუნეებში უნდა იყოს გამართული.

საფიქრებელია, რომ მცირე ეკლესია განეკუთვნება VII-IX სს. თუმცა, როგორც ჩანს, ამავე ადრეულ შუა საუკუნეებშია დანგრეული და შემდგომ – მარნის მიშენების დროს ანუ X-XI სს-ში კვლავ ჩანს აღდგენილი.

2006 წელს განახლდა აწყურის ღვთისმშობლის ტაძრის ინტერიერის კვლევა. არქეოლოგიურ გათხრებს უადრესად მცირე მასშტაბი ჰქონდა და გამოწვეული იყო აწყურის ღვთისმშობლის ტაძარზე მიმდინარე სარესტავრაციო სამუშაოებით. აწყურის ტაძარი რამდენიმეჯერ იქნა გადააკეთებული და ბუნებრივია, აქ მოსალოდნელია მნიშვნელოვანი კულტურული ფენების არსებობა. აქ ჩატარებულმა მცირე სამუშაოებმაც კი დაადასტურა ეს მოსაზრება.

არქეოლოგიური გათხრების დაწყებამდე რესტავრატორების მიერ გათხრილი და გამოჩენილი იყო მძლავრი კედლის ნაშთები, რომელიც დასავლეთის კარიბჭესთან არის დაკავშირებული. ეს არის გეგმაში ოთხკუთხა ნაგებობა, რომელიც აგებულია მსხვილი რიყის ჭოდებისა და ნაწილობრივ დამუშავებული ან დაუმუშავებელი ქვებისაგან. ნაგებობის სიგრძე 6 მეტრია, ხოლო სიგანე – 8 მეტრი.

ნაგებობის ხასიათისა და ფუნქციის დასადგენად გაიწმინდა მისი სამხრეთი კედლის მიმდებარე მცირე ტერიტორია. აქ სამუშაოები შეზღუდულია იმის გამო, რომ ფართობი უშუალოდ ებჯინება ტაძრის სამხრეთ კედელს. შესაბამისად, თხრილის ზომები იყო 7X1,5 მეტრზე. ამ თხრილის აღმოსავლეთ ნაწილში აღმოჩნდა სხვადასხვა ზომის ქვევრები (ორი ცალი), ხოლო თხრილის უკიდურეს დასავლეთ კუთხეში კი – ერთი ცალი. ისინი ადრეულ შუა საუკუნეებს განეკუთვნება.

განსაკუთრებით საყურადღებო იყო №1 თხრილში, ტაძრის დასავლეთ კარიბჭესთან, ინტერიერში მიკვლეული ოთხიარუსიანი სამაროვანი (ტაბ. 2-2).

პირველი იარუსი შედგებოდა ორი ქვაყუთისაგან (1,8 X 0,5 მ.). ორივე, ბუნებრივია, ორიენტირებული იყო E-W ღერძზე (ისევე, როგორც ყველა სხვა სამარხი).

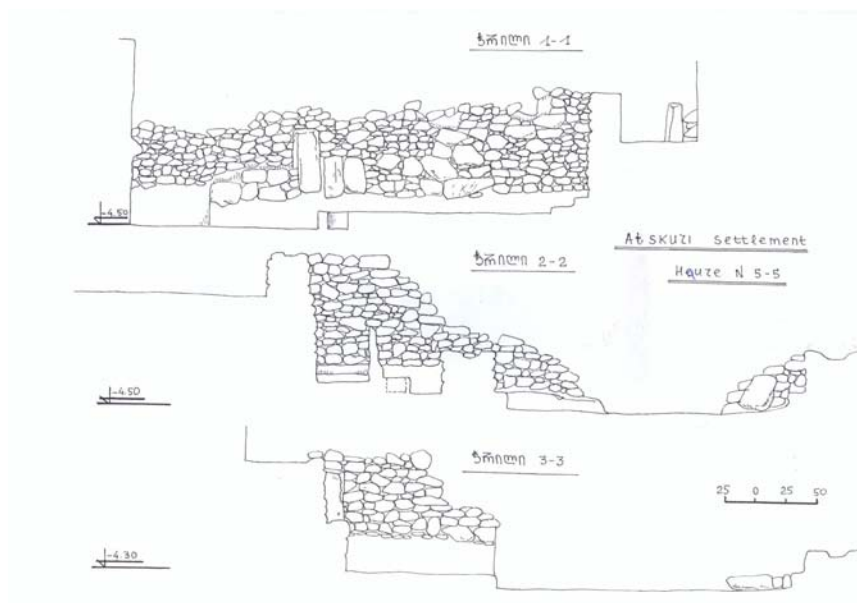
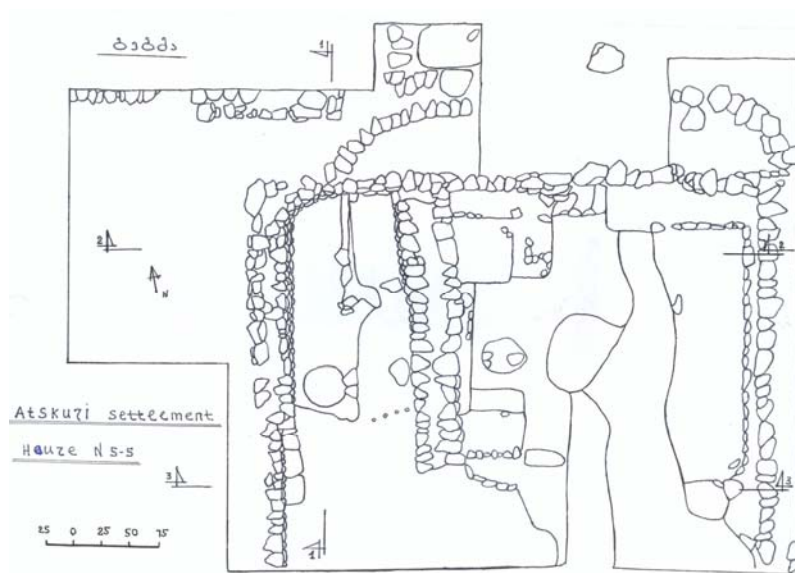
ორივე ქვაყუთში მიცვალებული დაკრძალული იყო გაშოტილი, ქრისტიანული წესით.

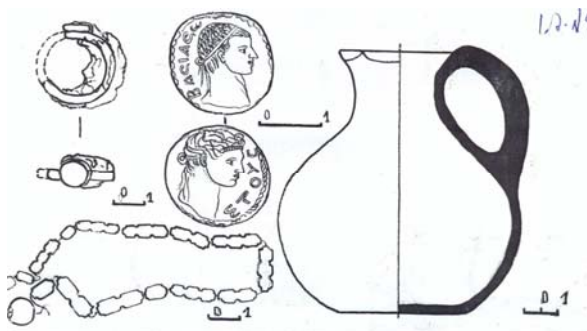
№1 ქვაყუთში აღმოჩნდა ერთი ნივთი, რომელიც მიცვალებულის მკერდის არეში იდო. ესაა ოქროსჩარჩოიანი, ტიხრული მინანქრით შემკული საკიდი ხატი (3,2X2,5 სმ.). ჩარჩოში ჩასმულია იასპის ქვა, რომლის წინა მხარეს ამოკვეთილია ჯვარცმული ქრისტე. მის გვერდით დგანან მარია ღვთისმშობელი და იოანე მახარობელი. სამარხი გამართულია იმ ქვებით, რომლითაც ტაძრის კედლები იყო ამოყვანილი. ანუ ესაა მათი მეორეული გამოყენება. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ტაძარი მიწისძვრის შედეგად დაინგრა 1283 წელს და მაშინვე იქნა აღდგენილი, საფიქრებელია, რომ სამარხი სწორედ ამ ნგრევის შემდგომ იქნა გამართული. მიცვალებულის ჩონჩხზე დაკვირვების შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამ სამარხში დაკრძალული პიროვნება დაიღუპა სწორედ მიწისძვრის დროს. შესაბამისად, სამარხი XIII საუკუნის მიწურულით უნდა დათარიღდეს. ამ თარიღს არ ეწინააღმდეგება თვით ხატის სტილისტური კვლევის შედეგებიც. სხვა სამარხებში არც ერთი ნივთი არ აღმოჩენილა.

II, III და IV იარუსის სამარხები ერთგვაროვანია – ქვაყუთები დაუმუშავებელი, მცირე ზომის (საშუალოდ 0,6X0,4X0,1 მ.) ქვებითაა აგებული. იარუსები სუსტი (5-10 სმ.), სტერილური ფენებითაა ერთმანეთისაგან გამოყოფილი. სულ იარუსების მიხედვით გაიწმინდა: I იარუსი – 2 სამარხი; II იარუსი – 1 სამარხი; III იარუსი – 1 სამარხი; IV იარუსი – 1 სამარხი. ბოლო, მეოთხე იარუსის სამარხი უშუალოდ ტაძრის დასავლეთი კედლის საძირკველს ებჯინებოდა.

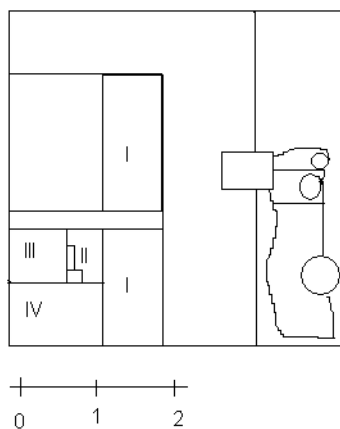
ტაბულების აღწერილობა:

1. სახლი № 5. გეგმა და ჭრილები. ძვ. წ. V-IV სს.
- 2.1. სამარხი 95-5. ახ. წ. I საუკუნის შუა ხანები.
- 2.2. სამარხების განლაგება ოთხ იარუსზე – გეგმა და ჭრილი.
- 3.1 პირველი იარუსი, სამარხი № 1. XIII ს.
- 3.2 მეორე იარუსი.
- 4.1 მესამე იარუსი.
- 4.2 მეოთხე იარუსი.

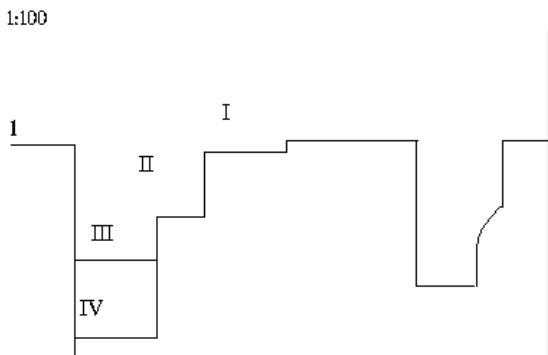

აწყური-2006
ტაძარი, SW
თხრილი № 1

აწყური - 2006
თხრილი № 1
ჭრილი 1-1
მ 1:100

Vakhtang Licheli

MIDDLE AGE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL FROM ATSKURI

(Summary)

According to the stratigraphic data, which is based on the longscale observations in the Atskuri site (the Southern Georgia), it is evident that the 1st mill. B.C. layers of site and burials are replaced by each other. So, it is evident that exactly on the territory of the settlement the earliest layers (Middle Bronze Age burials are not considered) should belong to the 7th cent. B.C. and it seems to be represented with the burial complexes. It is not excluded, that the following period, the 6th -5th cent. B.C. would be represented with the burial complexes.

Chronologically, the next appears the house #5, which is dated to the 5th -4th cent. B.C. Till the middle of the 4th cent. B.C., the territory of site is occupied with the buildings. From the 4th cent. BC. on the territory of site the burials appear ones again, which continue to exist in the 3rd -2nd cent. B.C. as well. But in the 2nd cent. B.C. there are traced also basements of the buildings.

It is extremely difficult to make definition of the remains of the 2nd cent. B.C - 1st cent. A.D., because they are represented with only two complexes. One is burial #95-5, which, according to the coin of Polemo II (49-63 A.D.) used as a “Charon’s obol”, is dated to the 1st cent. A.D. The second is damaged remain of a wall, which should belong to this period, more precise date could not be identified.

From the begining of the 1st millenium A.D. the population of Atskuri, which from the 7th cent. B.C. had been concentrated mainly on the left bank of the river Mtkvari, moves to the right bank of the river, in the 1st cent. A.D., and occupies the territory around the castle. From this period, threat of an attack on the city grows (the appearance of the Romans(?)), which made the inhabitants to concentrate themselves around the castle and to use the slopes south-eastern from castle for necropolis.

The remains from the Middle Ages are well-represented on the around area of the Atskuri cathedral. To the north from the temple, there is traced little church of Early Middle Ages, which in the 10th -11th cent. A.D. had a winery on its eastern side. In the interior of the cathedral temple, there was traced four-layer cemetery. In the 1st burial of the upper layer, there was discovered golden icon frame decorated with enamel. The stone of jasper is placed in the frame with curved representation of crusifixion. Icon is dated to the end of the 13th cent. A.D.